

ΧΡΟΝΙΚΟΝ

ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΣ ΜΩΑΜΕΘ ΤΟΥ Β'.

(ὑπὸ Κριτοβούλου τοῦ Ἰμβρίου¹)

Πρὸ δέκα ἐτῶν ἀπόσπασμά τι καταχωρηθὲν ὑπὸ τοῦ Τισσενδورφίου ἐν τῷ περὶ τῆς ἐκδόσεως τῆς Σιναϊτικῆς βίβλου προλόγῳ αὐτοῦ² ἐφείλκυσε τὴν προσοχὴν τῶν λογίων ἐπὶ χειρογράφου τινὸς ἐλληνικοῦ τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος, περιέχοντος τὴν ἱστορίαν τῶν δέκα ἐπτὰ πρώτων ἐτῶν τῆς βασιλείας Μωάμεθ τοῦ Β', ὑπερ ἀπετέλει καὶ ἀποτελεῖ καὶ σήμερον ἔτι μέρος τῆς ἀρχαίας βιβλιοθήκης τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Σεραίου. Ἡ ἱστορία αὕτη, περὶ τῆς ὁποίας τέσσαρα ἔτη βραδύτερον ὁ κ. "Εγγερ³ ἐλυπεῖτο, διότι δὲν ἐγνώριζεν εἰσέτι, εἰμὴ τὸν ὑπὸ τοῦ Τισσενδورφίου δοθέντα πρόλογον, καὶ τὴν ὁποίαν σχεδὸν ταυτοχρόνως ὁ κ. "Ερνέστος Μίλλερ (Ernest Miller) ἐδήλου ἐν τινι πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἐκθέσει⁴, ὡς μέλλουσιν νὰ χορηγήσῃ χρήσιμον παράρτημα τῆς Ἑλληνικῆς βυζαντινῆς συλλογῆς, εἶχεν ὡς συγγραφεὴ Κριτόβουλόν τινα, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα κατὰ πρῶτον ἀνηγγέλθη ἐν τῇ Δύσει. "Εντεταλμένος τῷ 18.9 ὑπὸ τοῦ κ. ὑπουργοῦ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως, νὰ ἀναζητήσῃ ἐν Τουρκίᾳ καὶ ἰδίως ἐν τοῖς ἀρχαίαις τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου, τὰ ἔγγραφα, τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν χριστιανικῶν λαῶν μετὰ τὴν "Αλωσιν, ἐσκέφθη κατὰ πρῶτον νὰ ζητήσῃ πληροφορίας περὶ τοῦ χειρογράφου τούτου, εἰς τὸ ὅποτον αὐτὸ τῆς ἀποστολῆς μου τὸ ἀντικείμενον καὶ ἡ εἰς τὰς μελέτας μου πρὸ πολλῶν ἐτῶν δοθεῖσα διευθύνσις με παρώρμηταν ν' ἀποδίδω ἰδιαίτεράν σπουδαιότητα. "Εμαθον ὅτι εὕρισκετο ἐν ταῖς χερσὶ τοῦ διευθυντοῦ τοῦ ἀστριακοῦ Λυκείου τοῦ Πέρκ κ. Δεθιέρου, ὅστις παρεσκευάζετο νὰ ἐκδώσῃ αὐτὸ ἐν Πέστη μετὰ σημειώσεων καὶ σχολίων. Εἶχε λάβει διὰ τὴν ἐκτύπωσιν ἀντίγραφον αὐτοῦ ἀκριβέστατον, τὸ ὅποτον μοὶ ἐκοινοποιήθη, καὶ τοῦ ὁποίου βραχεῖα

ἐξέτασις, ἡνωμένη μετὰ τῶν διασαφήσεων, τὰς ὁποίας ἔλαθον ἐκ τοῦ στόματος τοῦ μέλλοντος ἐκδότου, κατέπεισέ με περὶ τῆς σπουδαιότητος τοῦ συγγράμματος ὑπὸ τὴν ἱστορικὴν ἐποψιν. "Αφοῦ ἐπανῆλθον εἰς Γαλλίαν, ἔγραψα πολλάκις εἰς τε τὴν Κωνσταντινουπόλιν καὶ Πέστην περὶ τοῦ Κριτοβούλου. ὅτε ἔμαθον ὅτι πρὸ ὀλίγου ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ πέμπτῳ τόμῳ τῶν Ἀποσπασμάτων ἐλληνικῶν ἱστοριῶν (*Fragmenta historiarum graecorum*), ἐκδοθέντων ὑπὸ τῶν κυρίων Διδότ (Didot). Ἡ Γαλλία ταύτην τὴν φορὰν προέλαβε τὴν Γερμανίαν.

Εἰς ταύτην τὴν δημοσίευσιν, ἀπειλομένην εἰς τὸν ζῆλον τοῦ σοφοῦ ἐλληνοστοῦ Καρόλου Μυλλέρου, ἀναφέρεται ἡ παροῦσα μελέτη.

Α.

Δὲν προτίθεμαι νὰ ἀφηγηθῶ τὸν βίον τοῦ Κριτοβούλου, διότι ἡ βιογραφία αὕτη περιοριζομένη εἰς τὰς ἀποδείξεις, τὰς ὁποίας ὁ συγγραφεὺς παρέχει ἡμῖν περὶ ἑαυτοῦ ἐν τῷ πονήματι αὐτοῦ—καὶ δὲν ἔχομεν ἄλλας—δύναται μόνις νὰ καταλάβῃ τρεῖς γραμμάς. Ἀλλ' ἐὰν χρονοτριβῶ μικρὸν περὶ τοῦ προσώπου πρὶν ἢ ὁμιλήσω περὶ τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ, τοῦτο προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι τὸ πρόσωπον τοῦτο, τὸ ὅποτον, ἵνα κατανοήσῃ τις τὸν ἀληθῆ χαρακτῆρα, ἀνάγκη νὰ ἐξετάσῃ ἀκριβῶς, δὲν εἶναι ἡ παράστασις ἑνὸς ἀτόμου, ἀλλὰ μᾶλλον ἡ τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας, ἡ τοῦλάχιστον ἀξιολόγου μέρους ταύτης τῆς κοινωνίας, ἐν μιᾷ τῶν κριτικωτάτων στιγμῶν τῆς ἱστορίας αὐτῆς, καὶ οὕτως ὁ βίος τοῦ Κριτοβούλου, καὶ ἐν τῷ ἀμυδρῷ φωτὶ, ἐν ᾧ παρουσιάζεται ἡμῖν, χύνει περίξ ἑαυτοῦ λάμψιν, ἥτις διαρωτίζει, καίπερ διὰ τρόπον εἰσέτι ἀβεβαίου, τὴν φυσιογνωμίαν τοῦ συγγραφέως, τοῦ συγγράμματος, τοῦ ἔθνους αὐτοῦ.

Γινώσκωμεν τοῦλάχιστον μετὰ θετικότητος τὸν τόπον τῆς γεννήσεως αὐτοῦ. Ἦν Ἕλλην Ἰμβριος, εἰς τῶν νησιωτῶν ἐκείνων, οἵτινες ἀπ' ἐναντίας τοῦ σκωπτικοῦ παρωνύμου, δι' οὗ διέκρινον αὐτοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει¹, παρέσχον μέγαν ἀριθμὸν ἀνδρῶν ἐπισήμων εἰς τὴν τουρκικὴν Ἑλλάδα. «Κριτόβουλός ὁ νησιώτης τὰ πρῶτα τῶν Ἰμβριωτῶν τὴν συγγραφὴν τήνδε ξυνέγραψε»². Οὕτω παρουσιάζει ἑαυτὸν εἰς τὸν ἀναγνώστην, καθὼς ὁ Θουκυδίδης, ἀπ' ἀρχῆς τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ.

1) Γαρουσᾶν, ὅστις λαγῶς. Οἱ Τοῦρκοι ἀπένειμαν αὐτοῖς τὸ παρωνύμιον τοῦτο ἕνεκα τῆς εὐκνησίας, μεθ' ἧς ἔφρευγον εἰς τὰ ὄαση καὶ εἰς τὰ ὄρη, ὅτε καθ' ἕκαστον ἔτος ὁ στόλος τοῦ ναυάρχου (καπιτάν-πασσᾶ) ἤρχετο νὰ εἰσπράξῃ τοὺς φόρους εἰς τὰς νήσους.

2) Βιβλ. I, 1, 1, παραβ. Βιβλ. III, 14, 1.

1) Κριτόβουλός ὁ Νησιώτης (Ἰμβριώτης), Βίος Μεχεμέτ τοῦ Β', μέχρι τοῦ 15' ἔτους τῆς αὐτοῦ βασιλείας. Μελέτη τοῦ κ. Οὐβικίνου (Uvini), γραφεῖσα τῷ 1870

2) Tishendorf, Notitia editionis cod. bibl. Sinaitici, Lipsiae, 1860 in—4.

3) La Grèce en 1453. mémoire lu par M. Egger en séance publique annuelle des cinq académies de l'institut, le 16 août 1864.

4) E. Miller, Rapports à l'empereur sur une mission scientifique en Orient (février—juillet 1865), dans le tome II, 2 série, des Archives des missions scientifiques et littéraires.

Τὸ πρωτεῖον τοῦτο, περὶ αὐτοῦ ὁμιλεῖ ἐὰν ᾔτο οἰκογενειακὸν κληροδότημα, ἢ — ὅπερ φαίνεται πιθανώτερον — ἀπεδόθη αὐτῷ μετὰ ταῦτα, ὅτε τὰ πολιτικὰ γεγονότα, ἐν οἷς ἀνεμίχθη, ἀνέδειξαν αὐτὸν ἄρχοντα, δὲν σαφηνίζεται ἀποχρώντως. Ἀλλ' οὐδὲ γνωρίζομεν — καὶ εἶναι ἀδύνατον νὰ εἰκάσωμεν — οὔτε περὶ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ, οὔτε περὶ τῶν περιστάσεων καὶ ἀσχυριῶν τοῦ πρὸ τοῦ 1453 βίου αὐτοῦ. Ὁ Τισσενδόρφος λέγει, ἀλλὰ κατὰ τίναν διδόμενα δὲν γνωρίζω, ὅτι ᾔτο μοναχὸς ἐν τῷ ὄρει Ἄθω¹, ὑπόθεσις, ἣτις δὲν ἡδύνατο νὰ ἀναφέρηται εἰμῇ, τὸ πολὺ, εἰς τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου αὐτοῦ. Τὸ ἀξιόλογον χειρόγραφον τοῦ Ζαδῶρα² τῆς ἐν Ἀθήναις ἐθνικῆς βιβλιοθήκης μνημονεύει βίον Μωάμεθ τοῦ Β' ὑπὸ «Μιχαήλ Κριτοπόουλου», ὅστις χαρακτηρίζεται ὡς γραμματεὺς τούτου τοῦ σουλτάνου³. Τέλος, ὁ κ. Κάρολος Μύλλερσος συμπεραίνει ἐκ τινων χωρίων καὶ ἰδίως ἐξ ἐκείνου, ἐν ᾧ ὁ συγγραφεὺς περιγράφει μετ' ἐπιμελείας καὶ λεπτομερειῶν κατὰ τι τεχνικῶν τὸν κατὰ τὸ 1467 λιμὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως⁴, ὅτι ὁ Κριτόβουλος ἦτο ἱατρός, καὶ ὅτι ἴσως προσεκαλλήθη ὡς τοιοῦτος εἰς τινὰ τῶν πασσάδων ἢ εἰς τι ἄλλο ἐπίτημον τῆς αὐλῆς Μωάμεθ τοῦ Β' πρόσωπον⁵. Εἰ καὶ οὐδὲν δύναται τις νὰ βεβαιώσῃ, ἀλλ' οὐδὲ νὰ προεικάτῃ — διότι μόνον διακόπια ἔτη βραδύτερον, κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Παναγιώτου καὶ τοῦ Μαυροκορδάτου φαίνονται οἱ Ἕλληνες ὅτι προήχθησαν διὰ τῆς ἱατρικῆς εἰς τὰ πλούτη καὶ τὰς τιμὰς — εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ Κριτόβουλος ἦλθεν εἰς συνάφειαν μετὰ τῶν Τούρκων καὶ διετήρει μετ' αὐτῶν προσωπικὰς σχέσεις πρὸ τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ἤρξαντο αἱ πρὸς αὐτοὺς ἐπίσημοι σχέσεις, κατὰ τὸ ἔτος 1453. Ἐκ τοῦ τρόπου τοῦ διεξάγειν τὰς ὑποθέσεις, ἐκ τοῦ ὅτι δηλαδὴ μετέστρεψε κατὰ τὸ δοκοῦν τὸ πνεῦμα καὶ τὰς ἀποράσεις τῶν πεπαιγμένων, εἰκάζει τις ὅτι ὁ ἀνὴρ οὗτος διεξῆγεν αὐτὰς πρὸ πολλοῦ καὶ ἤντηλεν ἐξ αὐτῶν τῶν πραγμάτων τὰ στοιχεῖα τῆς ἐπιστήμης τῆς βραδύτερον ἐπικληθείσης, κατὰ τὴν διπλωματικὴν διάλεκτον ἢ τέχνην τῆς Πύλης (le manège de la Porte). Δὲν πρέπει τῷ ὄντι νὰ λησμονήσωμεν ὅτι ἀπὸ τῆς πρώτης ἐγκα-

θιδρύσεως τῶν Ὀθωμανῶν ἐν τῇ Εὐρώπῃ (1357), σχέσεις καθ' ἐκάστην συχνότεραι συνήφθησαν, ὡς εἰκόσ, μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν Ἑλλήνων. Κατὰ πρῶτον βλέπομεν ἐν πολλὰς περιστάσει τοὺς βυζαντινοὺς μονάρχας, κατὰ τὸ ἐν τῇ Δύσει παράδειγμα ὅπερ συνετέλεσεν εἰς τὴν παρακμὴν τοῦ κράτους, μισθοῦντας ἀξιωματικοὺς καὶ ἐπικούρους Τούρκους, προλεκίνοντας αὐτοὺς ἀναμειβόλως τὴν εἰς τὴν κατάκτησιν ὁδόν¹. Βραδύτερον δὲ ἀντιστρόφως οἱ Ὀθωμανοὶ, ὅτε ἐπάτησαν ὁριστικῶς τὸν πόδα ἐπὶ τῆς Εὐρώπῃ, μέγαν ἀριθμὸν Ἑλλήνων εἰσήγαγον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῶν. Ἐκ τούτων ὅσοι μὲν ἐγένοντο Ὀθωμανοὶ, εὐκόλως προήχθησαν εἰς τὰ πρῶτα ἀξιώματα τοῦ τε στρατοῦ καὶ τῆς διοικήσεως², ὅσοι δὲ ἔμενον πιστοὶ εἰς τὴν πατρίαν θρησκείαν, περιωρίσθησαν εἰς τὰς ὑποδεεστέρας ὑπηρεσίας, ἰσχυροὶ ἔτι καίπερ ἀσήμενοι, ὡς συμβαίνει εἰς τὰ δεσποτικὰ κράτη, ἐν οἷς ἡ σπουδαιότης τῶν ὑπουργημάτων δὲν μετρεῖται πάντοτε πρὸς τὴν τῶν προσώπων, καὶ ἐν ᾧ αἱ ἐπιβροαὶ αἱ ἥττον φανεραὶ εἶναι πολλάκις αἱ ἀπορραιστικώτεραι.

Ὁ Κριτόβουλος ἦν ἀμειβόλως εἰς ἐξ ἐκείνων τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες δι' αἰτίας μὴ δυναμένους ἐνταῦθα ν' ἀναζητηθῶσιν, ἐσυνθηκολόγησαν εὐθὺς ἀπ' ἀρχῆς μετὰ τοῦ Πορθητοῦ. Τοῦλάχιστον ὅ,τι δύναται τις νὰ διόδῃ περὶ τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ καὶ τῶν πράξεων ἐν ταῖς σπανίαις περιστάσεσι, καθ' ἃς ἀναφαίνεται εἰς τὴν σκηνήν, ἡ ἱκανότης αὐτοῦ πρὸς τὸ φέρεσθαι καὶ συντηρεῖσθαι μεταξὺ τῶν φαντασιῶν, ἡ ἀντιπάθεια αὐτοῦ κακῶς ἐννοουμένη πρὸς τοὺς Λατίνους, αἱ πρὸς τὸν σουλτάνον κολακαεῖαι αὐτοῦ, οὗ ὀνομάζει ἑαυτὸν δοῦλον εὐτελῆ, καὶ ταῦτοχρόνως ἡ εἰς τὴν θρησκείαν καὶ γλώσσαν τῶν πατέρων αὐτοῦ προσήλωσις, ἡ μέριμνα, ἣν λαμβάνει ἐν πάσῃ περιπτώσει τοῦ ἀνυψῶσαι τὸ ἑαυτοῦ ἔθνος ἀπέναντι τοῦ νικητοῦ, ἡ πρὸς τὰ γράμματα αὐτοῦ κλίσις, τὰ πάντα συντρέχουσι νὰ δικαιολογήσωσι τὴν ἐξῆς γνώμην, καὶ νὰ δείξωσιν ἐν τῷ περὶ οὗ ὁ λόγος προτόπῳ, τὸν πρόδρομον ἐκείνων τῶν Φαναριωτῶν, οὓς βλέπει τις κρινομένους τοσοῦτο διαφόρως ὑπ' αὐτῶν τῶν συμπατριωτῶν αὐ-

1) «Ἐν τοῖς ἐν τῷ ὄρει Ἄθω Ἕλλησι μοναχοῖς εὗρέθη ὁ τὴν ἱστορίαν τῶν ὑπ' αὐτοῦ (Μωάμεθ τοῦ Β') πεπραγμένων συγγραφεὺς Tischenhof, αὐτόθι».

2) Νέα Ἑλλάς, ἥτοι ἱστορία τῶν πεπαιγμένων Ἑλλήνων, τῶν μετὰ τὴν θλιβερὰν τοῦ Γένους κατάστασιν ὀχμασάντων, κτλ.

3) Κ. Σάθας, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, Ἀθήνησι, 1868.

4) Βιβλ. V, 17 καὶ ἐφεξῆς.

5) Προλεγόμενα σελ. 17.

1) Ὁ Κρούσιος ἀναφέρει μεταξὺ τῶν πολυαρίθμων αἰτιῶν τῆς πτώσεως τοῦ κράτους, ὅπερ ὀνομάζει *appellatio et attractio Turcarum*. «Διότι τινὲς τῶν Ἑλλήνων, ἵνα γείνωσιν ἀνώτεροι τῶν ἑαυτῶν ἐχθρῶν, προτεκάλουν εἰς βοήθειαν Τούρκους». Turco-Graecia, σελ. 56.

2) Ὁρα τοὺς Χρονολογικοὺς πίνακας τοῦ χαζῆ Κάλφα, ἐν οἷς σημειοῦνται πλεῖστοι βεζῖραι καὶ ἀρχιναύαρχοι (καπιτὰν πασσάδες) Ἕλληνες τὴν καταγωγὴν, καὶ τὸν *Spectateur de l'Orient*, 57 livraison (1856), p. 283.

τῶν ἐν τε Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν Ἀθήναις, καὶ περὶ ὧν ὁ ἀμερόληπτος ἱστορικὸς ἐνδοιάζει νὰ ἀποφανθῇ· τόσον τὸ καλὸν καὶ τὸ κακὸν εἰσιν ἐν αὐτοῖς μεμιγμένα καὶ ἀποβαίνουσιν, οὕτως εἰπεῖν, ἰσόρροπα.

Ἰδοὺ πῶς ὁ Κριτόβουλος ἀφηγεῖται τὸ μέρος, τὸ ὁποῖον αὐτὸς ἔλαβε κατὰ τὴν παράδοσιν τῆς Ἰμβρου τῇ 1453. Πρῶτον ἤδη εἰσέρχεται εἰς τὴν διήγησιν. Δὲν προσπαθεῖ, ὡς στρατηγός, νὰ ἐπιδείξῃ ἑαυτὸν, καὶ, ἐὰν συμπέσῃ νὰ ὁμιλήσῃ περὶ ἑαυτοῦ, ὁμιλεῖ μετὰ διακρίσεως, ἐν ᾗ δεικνύει ἴσως τοσαύτην φρόνησιν ὅσῃν καὶ μετριοφροσύνην.

Κατὰ τοῦτον, λέγει, τὸν χρόνον (τὸν ἰούνιον τοῦ 1453), μόλις ἐβδομάδες τινὲς παρήλθον ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως), πρεσβεία τῶν νήσων ἦλθε νὰ εὕρῃ τὸν βασιλέα (σουλτάνον) εἰς Ἀδριανούπολιν. Αὕτη δὲ ἀπεστάλη ὑπὸ Κριτοβούλου τοῦ Ἰμβρίου, συγγραφέως τοῦδε τοῦ Χρονικοῦ, ὅπως προσφέρωσι τῷ σουλτάνῳ τὴν ὑποταγὴν τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους, τῆς Ἰμβρου, τῆς Λήμνου καὶ Θάσου, ὑποκειμένων ἄλλοτε εἰς τὸ κράτος, κατὰ τὰς ἐξῆς περιστάσεις. Οἱ ἄρχοντες, οἵτινες ἐν ὀνόματι τοῦ αὐτοκράτορος διόκουσαν αὐτάς, ἅμα τῇ πρώτῃ περὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ φήμη καὶ τῆς ἀλώσεως τῆς πόλεως, ἐτρόμαξαν καὶ ἔφυγον, οἱ μὲν τῆς Λήμνου ἐπὶ ἰταλικῶν γαλερῶν (κατέργων), αἵτινες κατέφυγον εἰς τὸν λιμένα μετὰ τὴν καταστροφὴν, οἱ δὲ τῆς Ἰμβρου ἐπὶ ἄλλων πλοίων εἰς Κέφαλον προσωρισμένων, εἰς τὴν ἄκραν τῆς νήσου· οἱ δὲ κάτοικοι βλέποντες ἑαυτοὺς ἐγκαταλειμμένους ὑπὸ τῶν ἑαυτῶν ἀρχόντων, καὶ φοβούμενοι μὴ προσβληθῶσιν ὑπὸ τοῦ βασιλικοῦ στόλου, τοῦ ὁποίου πρὸ ὀλίγου ἔμαθον τὴν εἰς Καλλιόπολιν ἐπάνοδον, παρασυρόμενοι ἄλλως ὑπὸ τοῦ παραδείγματος τῶν Λημνίων, οἵτινες ὑπὲρ τοὺς διακοσίους τὸν ἀριθμὸν ἐπέβησαν μετὰ τῶν γυναικῶν καὶ τῶν τέκνων αὐτῶν, οἱ μὲν διὰ τὴν Κρήτην, οἱ δὲ διὰ τὴν Εὐβοίαν, ἐσκέπτοντο νὰ σωθῶσι διὰ φυγῆς. Ἀλλ' ὁ Κριτόβουλος ἀπέτρεψεν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ σχεδίου καὶ ἐνθαρρύνων διὰ τῶν λόγων αὐτοῦ ἔσπευσε νὰ πέμψῃ μυστικῶς ἄνθρωπον πιστὸν πρὸς τὸν τῆς Καλλιπόλεως πασσᾶν¹, ἵνα ἀποτρέψῃ αὐτὸν τοῦ νὰ πέμψῃ τὸν στόλον του εἰς τὰς νήσους καὶ μὴδὲν κατὰ τῶν κατοίκων αὐτῶν νὰ ἐπιχειρήσῃ. Ταῦτο χρόνως ἔπειψε πρὸς τὸν βασιλέα εἰς Ἀδριανούπολιν τὸν ἐπίσκοπον καὶ πολλοὺς τῆς Ἰμβρου προκρίτους, ἐπιπεφορτισμένους νὰ προσενέγκωσιν εἰς αὐτὸν μετὰ τῶν συνήθων δώρων τὴν κυριαρχίαν τῶν νήσων,

1) Ὁ μὲν Ἀμζᾶ-πασσᾶς ἦν ἀρχιναύαρχος τοῦ στόλου· ἡ δὲ Καλλιόπολις ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως τῆς πόλεως αὐτῆς (1357) ὁ μέγας στρατιωτικὸς λιμὴν τῶν Ὀθωμανῶν, καὶ ἡ τακτικὴ εἶδρα τοῦ καπιτάν πασσᾶ.

ζητοῦντες τὴν μοναδικὴν χάριν τοῦ νὰ δύνανται νὰ τηρῶσι τὸν ἀρχαῖον τρόπον τῆς διοικήσεως ὑπὸ τοῦ σουλτάνου καὶ διὰ τῆς ἀποτίσεως τοῦ συνήθους φόρου. Ὁ βασιλεὺς ὑπεδέχθη εὐνοϊκῶς τοὺς πρέσβεις καὶ ἐνέδωκεν εἰς πάσας αὐτῶν τὰς αἰτήσεις. Ἐπομένως αἱ νῆσοι διετήρησαν τὴν ἑαυτῶν αὐτονομίαν καὶ ἐδόθησαν ἡ μὲν Ἰμβρος εἰς τὸν κύριον τῆς Αἴνου Παλαμίδην, ἡ δὲ Λήμνος καὶ Θάσος εἰς τὸν Δόρια, ἡγεμόνα τῆς Μιτυλήνης¹. Τῷ ὄντι ἀμφοτέρω οὗτοι οἱ κύριοι ἀπέστειλαν ὁ μὲν ἓνα τῶν πρώτων αὐτοῦ ἀξιωματικῶν, ὁ δὲ δεύτερος αὐτὸν τὸν ἑαυτοῦ υἱόν, ἵνα ζητήσωσιν ἐν ὀνόματι αὐτῶν τὴν ἐπὶ ταῖς νήσων ἐξουσίαν τοῦθ' ὅπερ ἐπέτυχον, χάρις τοῖς τοῦ Κριτοβούλου πρεσβευταῖς, οἵτινες ὑπεστήριζαν τὸ παρὰ τῷ βασιλεῖ διάδημα αὐτῶν².

Τὰ πράγματα ἔμειναν ἐν ταύτῃ τῇ καταστάσει μέχρι τῆς ἀρχῆς τοῦ 1456 ἔτους. Ὁ Παλαμίδης ἐν τῷ μεταξύ ἐτελεύτησεν, ὁ δὲ κληρὸς τῆς διαδοχῆς αὐτοῦ διήγειρεν ἑριδας οἰκογενειακάς, ὥς Μωάμεθ ὁ Β' ἐπωφελήθη ἐπιτηδείως εἰς τὸ κυριεῦσαι τὴν Αἴνον, ἣν προσήρτησεν εἰς τὸ κράτος. Ἡ κατοχὴ αὕτη συνεπήγετο καὶ τὴν τῆς νήσου, συννωθείσης κατὰ τὸ 1453 μετὰ τῆς κυριαρχίας τῆς Αἴνου. Ἐπομένως ὁ ἀρχιναύαρχος τοῦ στόλου Ἰουνίτζ-πασσᾶς ἔπλευσε πρὸς τὴν Ἰμβρον, ἀφ' ἧς ἐξεδίωξε τὰς ὑπὸ τοῦ Παλαμίδου διορισθείσας ἀρχὰς καὶ ἐγκαθίδρυσεν ἐν τῇ θέσει αὐτῶν τὸν Κριτόβουλον ὡς ἀπὸ τοῦ σουλτάνου διοικητὴν τῆς τε νήσου καὶ τῶν φρουρίων.

Τὸ δὲ ἔαρ τοῦ ἐπιόντος ἔτους χριστιανικὸς στόλος ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ πατριάρχου Ἀκυληΐας, Λουδοβίκου τοῦ Σκαρχάμπα, ἐνεφανίσθη ἐν τῷ Αἰγαίῳ, καὶ, ἀφοῦ ἐξεδίωξε τὰς τουρκικὰς φρουράς ἐκ τῆς Λήμνου καὶ Σαμοθράκης, ἀπέσπασε στολίσκον ἐκ δέκα πλοίων πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἰμβρου. Ἡ περίστασις ἦν λεινὴ εἰς τὸν νέον διοικητὴν· διότι τὸ νὰ ἀντιστῇ—καὶ ἂν ὑποθέσωμεν τοῦτο δυνατόν—ἀπέδαλλε τὴν ὑπόληψιν ἐνώπιον τῶν χριστιανῶν. Ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ νὰ παραδώσῃ τὴν νήσον ἀμαχητὶ εἰς τοὺς χριστιανούς,

1) Ὁ Παλαμίδης καὶ ὁ Δόριας ἀνήκοντες ἀμφοτέρω εἰς τὴν γενουητικὴν οἰκογένειαν τῶν Κατελουσίων (Gattilussi, παρὰ Cantù, Hist. VI, 391, ἐν σημειώσει), εἰς ἣν ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Παλαιολόγος ὁ Α', ἀνταμείβων τὰς ὑπηρεσίας, ὥς προσήνεγκον, βοηθοῦντες αὐτὸν πρὸς τὸ ἀποδιῶξαι τοὺς Καταλωνεῖους πειρατὰς τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ἐδώρησάτο τὴν κυριαρχίαν τῆς Λέσβου. Βραδύτερον δὲ οἱ Κατελουσῖοι ἐπαυξήσαντες ἀνεπαισθήτως τὴν ἑαυτῶν κυριαρχίαν, ἐχωρίσθησαν εἰς δύο κλάδους, οἵτινες συγχέονται πολλάκις ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν, τὸν τῶν ἡγεμόνων τῆς Λέσβου, καὶ τὸν τῶν δεσποτῶν τῆς Αἴνου, ἐξ ὧν ὁ Παλαμίδης. Cf. Hammer III, 92.

2) Βιβλ. 1, 75.

διέτρεχε μέγαν κίνδυνον ἀπὸ τοῦ σουλτάνου, ἐν περιπτώσει μεταβολῆς τῆς τύχης.

Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ὁ Κριτόβουλος κατέφυγεν εἰς τὰ αἰτὰ μέσα, δι' ὧν τοσοῦτον κηδοκίμησε πρὸ τεσσάρων ἐτῶν παρὰ τῷ καπετάν πατσᾷ. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ διαπραγματεύσις ἦν φύσεως δυσχερεστάτης, ἐνόμιζεν ὅτι συνέφερε μᾶλλον νὰ μὴ ἀναμείξῃ τρίτον καὶ νὰ συνδιαλεχθῇ ἀπ' εὐθείας μετὰ τοῦ ἰταλοῦ στρατηγοῦ. Καὶ τί μὲν συνέβη ἐν ταύτῃ τῇ συναντήσῃ, δὲν λέγει σαφῶς. Ὅτι ὁμοῦς βλέπομεν, εἶναι ὅτι οὔτε δώρων οὔτε κεκαλλισπημένων λόγων ἐφείσθη, καὶ ὅτι ἐπὶ τέλους ἔπεισε τὸν ἀρχηγὸν τοῦ χριστιανικοῦ στόλου, καθὼς ἔπραξεν ἄλλοτε εἰς τὸν ἀρχιναύαρχον τοῦ ὀθωμανικοῦ, νὰ μένῃ ἐν τῇ ἑαυτοῦ πλοίῳ καὶ νὰ ἀφήσῃ τοὺς ἱμβρίους εἰς τὰς ἑαυτῶν ὑποθέσεις¹.

Ἡ δ' ἡγήσις αὕτη τοῦ Κριτοβούλου διεγείρει τὴν προσοχὴν διὰ πολλοὺς λόγους. Διότι, ἐνῶ λέγει ἡμῖν γεγονότα νέα, ἅτινα συμπληροῦσιν ἢ διορθοῦσι τὰς ἀντιφατικὰς πάντοτε διαβεβαιώσεις τῶν Βυζαντινῶν², δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς μαρτυρία περὶ τῆς εὐκολίας, μεθ' ἧς οἱ τῶν νήσων Ἕλληνες, ὡς καὶ οἱ τῆς ἡπείρου, ἐδέχθησαν τὴν ὀθωμανικὴν κυριαρχίαν, καὶ ἐπιτρέπει ἡμῖν νὰ προσδιορίσωμεν ἐνταῦθεν τὸν ἀληθῆ χαρακτῆρα τῆς Ἀλώσεως, εἰάν ἀφήσωμεν κατὰ μέρος τὰς ὑπερβολὰς, ὑπῆρξεν οὔτε τόσον βιαία οὔτε τόσον κτηνώδης ὑπῆρξεν, ὅσον φαντάζονται αὐτὴν συνήθως. Μὴ πιστεύωμεν εὐκόλως—πρὸς τῆς τιμῆς αὐτῶν τῶν Ἑλλήνων—εἰς τὰς ὑπερβολὰς τῶν ἑαυτῶν ἱστορικῶν. Ἐὰν ἡ κυριαρχία τῶν Τούρκων ἦν κατ' ἀρχὰς τοσοῦτο σκληρὰ, τοσοῦτο ἄσπλαγχνος, ὅσον παριστῶσιν αὐτὴν, πῶς συγκυτένευσαν νὰ ζῶσιν ὑπὸ τούτους τοὺς βαρβάρους κυριάρχας; Πόθεν προέρχεται τὸ νὰ μὴ ἀπαντᾷται οὐδαμοῦ ἔχνος ἐνόπλου ἀντιτάσεως; Παρακπονοῦνται εἰς ὅλον τὸν κόσμον, διασαλπίζουσι τὴν κραυγὴν τοῦ πολέμου καθ' ἅπαν τὴν Εὐρώπην, καὶ ὅταν ἡ Εὐρώπη τρέχῃ μετὰ τῶν ἑαυτῆς στρατιωτῶν καὶ πλοίων, προσποιοῦνται τὸν κωφὸν καὶ τελευταῖον λαμβάνουσι τὰ ὅπλα.

Sint licet et surdi Graeci et postrema volantes

Arma pati...³

1) Βιβλ. II. 23.

2) Π. χάριν ὁ Χαλκοκονδύλης βεβαιῶν ὅτι ἡ ἱμβρος ἐκυριεύθη ὑπὸ πειπικῶν στόλου. «Καὶ ἐκεῖθεν παραπλέοντες τὴν τῆς Ἀσίας παραλίαν βλάδας τινὰς ἐκεῖ ἐπήνεγκον καὶ κατέκτησαν ἐπανειλημμένως τὴν νήσον Ἀἴμνον, ἣτις τότε ὑπετάσσεται εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ Τούρκου μετὰ τῆς ἱμβρου». Ὁ Δούκας ἀπ' ἐναντίας ἐν τῇ ἀπαριθμῇ τῶν κατακτήσεων τοῦ στόλου, δὲν ἀναφέρει τὴν ἱμβρον, ἐνῶ μνημονεύει τὴν Θάσον καὶ Σαμοθράκην, ἃς ὁ Χαλκοκονδύλης διέρχεται σιωπῶν. Proleg. Iij. Cf. Hammer, III, 37.—1) Μαρτίου Φιλέλφου

ἦτοι· εἰ καὶ κωφοὶ εἶναι οἱ Ἕλληνες καὶ τελευταῖοι θέλοντες νὰ λαμβάνωσι τὰ ὅπλα. . . . κυρίως ὁμοῦς ὑπομένουσι. Ζητοῦσι μᾶλλον ἢ φεύγουσι τὴν μετὰ τῶν ἀπίστων συνάφειαν. Οἱ αἰῶνες θὰ παρέλθωσι· τὰ πράγματα θὰ μένωσιν οὕτω· νικηταὶ καὶ ἡττημένοι θὰ ἐξακολουθῶσι συζῶντες ὁμοῦ, ἄνευ συγκρούσεων, ἄνευ σφοδρῶν κλονισμῶν, καὶ—ὅπερ ἀξιοσημείωτον—δὲν θ' ἀναμιχθῶσι μετὰ τῶν Τούρκων.

Ἐπανέλθωμεν εἰς τὸν Κριτόβουλον. Κατὰ τὸ 1456 νέα κρίσις (= κρίσιμος περίστασις) ἐπῆλθεν. Ὁ λατινικὸς στόλος πρὸ πολλοῦ ἐπανῆλθεν εἰς τὸ Ἀδριατικὸν πέλαγος, ἐγκαταλιπὼν πρὸς φυλακὴν τῶν νεωστὶ κατακτηθεισῶν νήσων μικρὰς μὲν φρουράς, ἱκανὰς ἴσως νὰ ὑποστῶσι πολιορκίαν ἐν τοῖς ἑαυτῶν φρουρίοις, ἀλλ' ἀδυνάτους νὰ προφυλάξωσι τοὺς κατοίκους ἐναντίον ἐπιθετικῆς τινος ἐφόδου τῶν Τούρκων. Οἱ νηπιῶται ἔζων ἐν διηνεκεῖ τρόμῳ, καταναθεματίζοντες κρυφίως τοὺς ἑαυτῶν ἀπελευθερωτάς. Πρὸ πάντων δὲ οἱ Ἀἴμνιοι, εὐρισκόμενοι σχεδὸν ἐν τῇ εἰσόδῳ τοῦ πορθμοῦ, προτεδόκων καθ' ἑκάστην πρωΐαν νὰ ἴδωσι τὸν στόλον τοῦ καπετάν πατσᾷ ἐξερχόμενον ἐκ τῶν Λαρδανελλίων καὶ ἐπιπίπτοντα κατ' αὐτῶν ἐξ ἀπροόπτου. Παρέβαλλον τὴν ἑαυτῶν κατάστασιν πρὸς τὴν τῶν ἱμβρίων, οἵτινες οὐδόλως ἐφοβοῦντο τοὺς Τούρκους, οὐδόλως ἤριζον πρὸς τοὺς Λατίνους, καὶ ἐπειδὴ ἡ ἀντιπαράθεσις αὕτη καθίστα τὴν θέσιν αὐτῶν ἔτι μᾶλλον ἀνυπόφορον, ἤρξαντο ν' ἀνησυχῶσι καὶ νὰ τείνωσι τὸ οὖς εἰς τοὺς λόγους τῶν τοῦ Κριτοβούλου πρακτόρων, οἵτινες πρὸ πολλοῦ προέτρεπον αὐτοὺς εἰς τὸ νὰ διώξωσι τοὺς ξένους καὶ νὰ ἀνακαλέσωσι τοὺς Τούρκους· ἐπειδὴ δὲ ἔδοξε τὴν συμβουλὴν, ἐπιφορτίσθη νὰ παρασκευάσῃ καὶ τὴν ἐκτέλεσιν. Ὅθεν ἔχων καὶ τὴν πληρεξουσιότητα ἐκ μέρους τῶν ἀρχόντων καὶ προκρίτων Ἀιμνίων, οἵτινες ἀνέθηκαν εἰς αὐτὸν νὰ διαπραγματευθῇ ἐν ὀνόματι αὐτῶν περὶ ὅλης τῆς νήσου, ὁ διοικητὴς τῆς ἱμβρου ἀπῆλθεν εἰς Ἀδριανούπολιν. Ταύτοχρόνως δὲ ἀπέστειλεν ἄγγελον μετ' ἐπιστολῶν πρὸς τὸν Δημήτριον (Παλαιολόγον), δεσπότην τῆς Πελοποννήσου, ὑπὲρ τοῦ ὁποίου ἐφαίνετο ὅτι ἐκίνησε πᾶσαν ταύτην τὴν μηχανορραφίαν.

Γνωστὸς εἶναι ὁ νεώτερος οὗτος ἀδελφὸς τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος, ὅστις, ἐνῶ οἱ Τούρκοι ἐπολιορκούν τὸ Βυζάντιον, ἀντὶ νὰ σπεύσῃ πρὸς ὑπεράσπισιν τοῦ κράτους, ἐμάχετο μετὰ τοῦ ἑτέρου αὐτοῦ ἀδελφοῦ Θωμᾶ περὶ τῆς κατοχῆς τῆς Πελοποννήσου. Ἀμφότεροι τοσοῦτο σφοδρῶς ἐμισοῦντο, λέγει ὁ Σπανδουγῖνης, ὥστε ὁ ἕτερος θὰ ἔτρωγε

περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν πράξεων Μεχεμέτου τῶν Τούρκων ἡγεμόνος (Χειρόγραφον τῆς ἐν Γενεύῃ βιβλιοθήκης).

τὴν καρδίαν τοῦ ἐτέρου (che l'uno avrebbe mangiato il cuor all'altro)¹. Ὁ Μωάμεθ συνεβίβασεν αὐτοὺς πρὸς στιγμὴν, ἀφελὼν ἀφ' ἑκατέρου τὸ ἥμισυ τοῦ ἑαυτῶν κράτους, καὶ ἐπιβάλλων αὐτοῖς φόρον ἐτήσιον ἐκ 500 σκούδων χρυσῶν πρὸς ἐξαγορὰν τοῦ ἐτέρου ἡμίσεος. Ἀλλ' ὁ Δημήτριος δὲν ἠπατάτο. Διότι κατανοῶν ὅτι ἡ παροῦσα εἰρήνη δὲν ἦτο εἰμὴ ἀναγκωχὴ, καὶ ὅτι μετ' οὐ πολὺ ἅπανσα ἡ Πελοπόννησος ἤθελε περιέλθει εἰς τὰς χεῖρας τῶν Τούρκων, ἠθέλησεν ἐκουσίως ἔκτοτε ν' ἀνταλλάξῃ τὴν πρόσκαιρον αὐτοῦ δεσποτείαν τῶν Πατρῶν, ἀντὶ κτήματος, ὀλιγώτερον μὲν λαμπροῦ, ἀλλὰ ἀσφαλεστέρου τῇ μουσουλμανικῇ χώρᾳ, π. χάριν, τῆς κατοχῆς, ἐν εἶδει τιμαρίου, μιᾶς τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους, αἵτινες ἀπετέλουν τοσαῦτα μικρὰ βασίλεια ὑπὸ τὴν ὀθωμανικὴν κυριαρχίαν, διότι δι' Ἑλλήνων τοῦ βυζαντινοῦ κράτους τὸ οὐσιώδες ἦν τὸ βασιλεύειν, ἀδιάφορον δὲ τοῦ καὶ ὑπὸ τίνα τίτλον. Ὅθεν ἔλαβε πρόνοιαν νὰ παρουσιασθῇ εἰς τὸν σουλτάνον, μεθ' οὗ συνδιελέχθη ὅπως δώσῃ αὐτῷ εἰς γάμον τὴν ἑαυτοῦ θυγατέρα². Αἰ μετὰ τοῦ Κριτόδουλου σχέσεις αὐτοῦ φαίνεται ὅτι ἀνέρχονται εἰς τὴν ἰδίαν ἐποχὴν καὶ καθωρίσθησαν ὑπὸ τῶν αὐτῶν αἰτίων.

Ὁ Κριτόδουλος ἀνήγγειλεν εἰς τὸν ἑαυτοῦ προστάτην ὅτι τὰ πάντα ἔδωκον καλῶς ἐκ μέρους τῶν Ἀθηναίων, ὅτι ὁ σουλτάνος εὐνοϊκῶς εἶχε καὶ ὅτι θὰ ἦτο ἀνάγκη ν' ἀποστείλῃ τάχιστα εἰς τὴν Πύλην ἰδιαίτερον πράκτορα, ἵνα διεκπεραιώσῃ τὴν ὑπόθεσιν. Πραγματικῶς, ὅτε ὁ πράκτωρ οὗτος ἔφθασεν εἰς Ἀδριανούπολιν, ὑπελείπετο μόνον νὰ υπογράψῃ εἰς τὸ ἔγγραφον, δι' οὗ Μωάμεθ ὁ Β' ἐχορήγει εἰς τὸν Δημήτριον τὴν ἀντιβασιλείαν τῆς Ἀθήνου καὶ Ἰμβρου ἀντὶ ἐτησίου φόρου 5000 δουκάτων. Ὁ ζῆλος καὶ ἡ ἰκανότης τοῦ Κριτοδούλου τὰ πάντα προηγουμένως εἶχε προπαρασκευάσει.

Ἐν τούτοις οἱ Ἰταλοὶ ἦσαν πάντοτε κύριοι τῆς Ἀθήνου, καὶ ἐπρόκειτο νὰ ἀναγκάσῃ αὐτοὺς νὰ παραιτήσωσι τὴν κατοχὴν. Δυσχερὲς ἐπιχείρησις! Διότι τὰ πλοῖα αὐτῶν παρέπλεον τὰς ἀκτὰς τῆς νήσου, οἱ λιμένες καλῶς ἐφυλάσσοντο, τὰ φρούρια ἦσαν ἐφωδιασμένα δι' ἐν ἔτος, αἱ φυλακαὶ ἦσαν πολυάριθμοι, οἱ ἀρχηγοὶ γενναῖοι καὶ πιστοί· οὐδεμίαν δὲ βοήθειαν περιμένετο παρὰ τῶν κατοίκων, οἵτινες ἤθελον μὲν ν' ἀπαλλαγῶσι τῶν ξένων, ἀλλὰ νὰ μὴ ἀναμιχθῶσιν αὐτοὶ παντάπασιν. Ἀλλὰ καὶ ὁ Κριτόδουλος οὐδόλως ἐσχέπτετο νὰ συγκροτήσῃ μάχην. Διότι τίς ἦ ἀνάγκη νὰ κόπῃ τις τὸν δεσμὸν, ὅταν δύναται νὰ λύσῃ αὐτόν; Ὅθεν ὅτε ἔλα-

βε παρὰ τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ Παλαιοκάστρου, ὃν ἐβόλιδοσκόπησεν εἰς τὰ περὶ παραδόσεως τοῦ φρουρίου, περγαμηνὴν, φέρουσαν τὸν αἵματηρὸν τύπον ξίφους μετὰ τῆς ἀγερῶχος ταύτης ἀπαντήσεως: «Μὴ ἔλπιζε ὅτι θὰ ἔχῃς τὸ φρούριον διὰ τοιούτων μέσων, ἀλλ' εἰάν ἦσαι ἀνὴρ γενναῖος, ἀποπειράθητι νὰ κυριεύσῃς αὐτὸ διὰ τῶν ὀπλῶν», ἤρξατο νὰ γελᾷ δι' αὐτὸν «ἄτε νέον ὄντα»· διότι ἐνόμιζεν, ὡς ὁ Φίλιππος, ὅτι δὲν ὑπάρχουσιν ἀκροπόλεις ἀπόρητοι, εἰς ἃς δύνатаί τις νὰ εἰσαγάγῃ ἡμίονον φορτωμένην χρυσόν. Τὸ ἀληθὲς εἶναι ὅτι κατέστη κύριος ἀμαχητὶ τῶν πόλεων καὶ φρουρίων ἀλληλοδιαδόχως. Μόνον δὲ τὸ Παλαιοκάστρον ἀνθίστατο. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐσυνθηκολόγησεν ἀντὶ χιλίων δουκάτων, ἅτινα ἐπλήρωσαν οἱ Ἀθηναῖοι, καὶ περὶ τὸ τέλος ἐβδομάδων τινῶν οὐδαίς ἔμεινε πλέον ἰταλὸς στρατιώτης ἐν τῇ νήσῳ (τὸ φθινόπωρον τοῦ 1459).

Ὁ Κριτόδουλος διέμεινε χρόνον τινὰ εἰσέτι ἐν Ἀθήνῃ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν Ἰταλῶν, ἀναμένων τὴν ἐπάνοδον τῶν εἰς Πελοπόννησον ὑπ' αὐτοῦ πεμφθέντων πρέσβεων, ὅπως πληρορρήσωσι τὸν Δημήτριον τὴν τῆς νήσου παράδοσιν καὶ λάβῃ τὰς ὁδηγίας αὐτοῦ. Ὡς δὲ ἔφθασαν, ἀνέθηκε τὰς πόλεις καὶ τὰ φρούρια εἰς τοὺς ὑπὸ τοῦ κυριάρχου διορισθέντας ἄρχοντας, καὶ ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ἑαυτοῦ νήσον Ἰμβρον. Καὶ οὕτως ἔληξεν ἡ ὑπόθεσις αὕτη· «καὶ ταῦτα μὲν οὕτως»! 1. Ἀλλ' οὕτως ἄραγε ἔχει τῷ ὄντι τὸ πρᾶγμα; Τὸ κατ' ἐμὲ δυσκολεύομαι νὰ πιστεύσω τοῦτο, καθὼς καὶ ὅτι δὲν ὠφελήθη κατὰ τι ἐκ τούτου. Ἀλλως, διὰ τί ἐπιχείρησεν αὐτό; Ἄνθρωπος, ὡς αὐτὸς συνηθισμένος νὰ πληρόνῃ τὰς ἐκδουλεύσεις τοῦ ἄλλου διὰ χρυσοῦ, δὲν ἔπρεπε νὰ διδῇ τὰς ἑαυτοῦ δωρεάν.

Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης οὐδεμίαν γίνεται πλέον μνείαν περὶ αὐτοῦ ἐν τῷ χρονικῷ. Ἰβριλεν ὁμοίως νὰ διέλθῃ τὰ ἐπόμενα εἰς τὴν ἐπὶ τῇ Ἰμβρῳ, ἣν διετέλεσε διοικῶν ἐν ὀνόματι τοῦ Δημητρίου, καὶ ἐν τῇ τὸν ἀπὸ τοῦ ὑπουργήματος αὐτοῦ μένοντα χρόνον μετεχειρίσθη εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ μεγαλειτέρου μέρους τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ. Κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1466, ὅτε ἡ Ἰμβρος καὶ αἱ παρακείμεναι νῆσοι περιῆλθον προσκχείρως εἰς τὸ κράτος τῶν Βενετῶν, ὁ Κριτόδουλος μετέβη κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς Κωνσταντινούπολιν. Γνωρίζομεν τοῦλάχιστον ὅτι εὐρίσκετο ἐν αὐτῇ ἀπὸ τοῦ λοιμοῦ τοῦ ἐρημώσαντος τὴν πόλιν ταύτην κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1467. Ἡ δὲ τοῦ λοιμοῦ τούτου περιγραφή, ἡ ἀφήγησις περὶ τῆς ἀγόνου ἀποπείρας Μωάμεθ τοῦ Β' κατὰ τῆς Κροίας τιθέασιν ἀπότομον τέρμα εἰς τὸ Χρονικόν, τὸ ὁποῖον φθάνει μέχρι τοῦ τέλους τοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου 6975 ἔτους, κατὰ δὲ τὴν

1) *I Commentari di Theod. Spandugino Cantacusino*, Firenze, 1551 p. 29.

2) Hammer III, 52.

1) Βιβλ. III, 14—15, 18.

βυζαντινὴν χρονολογίαν αὐτοῦ μέχρι τῆς 31 αὐγούστου τοῦ 1467.

Ἡ δὲ δημοσίευσίς αὐτοῦ—ἐννοεῖται δὲ διὰ ταύτης ἡ πρὸς τὸν σουλτάνον ἀποστολὴ τοῦ χειρογράφου μετὰ τῆς συνοδευούσης προσφωνητικῆς ἐπιστολῆς—ἔπρεπε τότε ἀμέσως νὰ γείνη καὶ δὲν ἤδύνατο νὰ ᾔηται μεταγενεστέρα τοῦ 1470· ἄλλως, κατὰ τὴν ὀρθὴν παρατήρησιν τοῦ κυρίου Μυλλέρου ἤθελέ τις κρίνει κακῶς, ὅτι ὁ Κριτόβουλος ὁ τόσον ζηλωτὴς τῆς δόξης τοῦ ἑαυτοῦ ἥρωος καὶ τόσον πρόθυμος εἰς τὸ ἐξυψῶσαι αὐτὸν, δὲν ἤθελε παρατείνει τὴν ἑαυτοῦ ἀφήγησιν μέχρι τοῦ 1470, καθ' ὃ ἡ κατάληψις τῆς Εὐβοίας, καὶ ἡ μετὰ τῆς Βενετίας εἰρήνη ἐφθασαν εἰς τὸ ὕψιστον σημεῖον τῶν ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ τοῦ Β' ὀθωμανικῶν κατακτήσεων.

Ἐπίσης εἶναι ἐκτὸς ἀμφιβολίας ὅτι ὁ Κριτόβουλος, ὅτε ἀπέστελλεν εἰς τὸν σουλτάνον τὸ χειρόγραφον τοῦ ἑαυτοῦ συγγράμματος, δὲν εἶχε τὴν πρόθεσιν νὰ συνεχίσῃ αὐτό. Καὶ ἡμεῖς τὴν συνέχειαν ταύτην δὲν ἔχομεν, καὶ οὐδὲν μάλιστα ἐπιτρέπει νὰ νομίσωμεν ὅτι ὑπῆρξέ ποτε, καὶ ἔτι ὁ χρόνος ἡ ἡ ἰδίᾳ αὐτοῦ θάλησις δὲν ἐπῆρκεσαν εἰς τὴν ἐκτέλεισιν τοῦ σχεδίου αὐτοῦ.

Πραγματικῶς, ὁ Κριτόβουλος ἐν τῇ πρὸς Μωάμεθ τὸν Β' προσφωνήσει αὐτοῦ, ἀφοῦ ἐξέθηκε τὰ παρορμήσαντα αὐτὸν αἰτία εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ χρονικοῦ ἑλληνιστῆ, τὸ σχέδιον καὶ τὰς κυρίας διαιρέσεις τοῦ πονήματος, προσθέτει τελευτῶν τοὺς ἰδίους τούτους λόγους. «Ταῦτα πάντα ἔγραψα καὶ ἐσημείωσα ἐν τούτῳ τῷ ἀποστελλομένῳ σοι βιβλίῳ, ὑποβάλλων αὐτὸ εἰς τὴν βασιλικὴν σου κρίσιν. Ἐὰν ἡ κρίσις αὕτη μοὶ ᾔηται εὐνοϊκὴ, εἰάν εὐρίσκησιν ὅτι ὠμίλησα ἐν ἀληθείᾳ καὶ ὅτι δὲν ὑπελείφθην πολὺ τοῦ ἀντικειμένου μου, ἐνθαῤῥυνθεὶς ὑπὸ τῆς βασιλικῆς σου ἐπιδοκιμασίας, θὰ τολμήσω νὰ ῥηφοκινδυνεύσω ἐκ νέου εἰς τὸ στάδιον, εὐτυχὴς εἰάν δυνήθῃ νὰ διαχαράξω τὴν συνέχειαν τῶν μεγάλων κατορθωμάτων, τὰ ὅποια θὰ σοὶ δοθῶσι πρὸς συμπλήρωσιν, τῇ τοῦ Θεοῦ βοηθείᾳ». . . . «Εἰ δὲ φανῶσιν οἱ ἡμέτεροι λόγοι πρὸς τῶν ἔργων ὄντες καταδεέστεροι καὶ πρὸς τὸ μέγεθος τούτων οὐκ ἐξικνούμενοι, τό τε βιβλίον ὡς ἀχρεῖον ἀποδοκιμασθῇ, τῇ καὶ αὐτὸς πόρρωθεν προσκυνήσας καὶ σιωπὴν ἀσπασάμενος, ἑτέρῃ παραχωρήσω τῆς ἱστορίας, πολλῶν τὰ τοιαῦτα ἐμοῦ βελτίουσιν»¹.

(Ἀκολουθεῖ).

1) Ἐπ. 5. προσφωνητικὴ πρὸς τὸν βασιλέα Μεχμέτην, 17.

Ο ΠΡΟΒΙΒΑΣΜΟΣ

ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΔΕΡΚΩΝ

ΚΑΤΑ ΤΟ ΑΨΜΣ'.

Τὸ σπουδαῖον τοῦτο συμβάν, ἀρχιερατεύοντος ἐν αὐτῇ Σαμουὴλ τοῦ μετὰ ταῦτα περιωνύμου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ἀποτελεῖ μίαν τῶν πλησιεστέρων καὶ ἐνδοξοτέρων ἐποχῶν τῆς ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Τὴν ἐποχὴν ταύτην δυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς μίαν τῶν γλοηφόρων καὶ καρπύμων ἐκαίνων θάσεων, ὥς ἀπαντᾷ ὁ περιηγητὴς μεταξὺ τῶν ἀξένων καὶ ἀνύδρων ἐρήμων τῆς Ἀφρικῆς. Ἀρκεῖ νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν πρὸ τοῦ προδιδασμοῦ ἐπὶ μίαν καὶ ἐπέκεινα ἑκατονταετηρίδα ἄγονον ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν, ἐκτὸς ὀλίγων ἐξαιρέσεων, καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι σήμερον ἐτι ἀγωνωτέρα, ὅπως κατέβωμεν ὅτι ἐπὶ ὀγδοήκοντα περίπου ἔτη ἡ Ἐκκλησία διετελέσεν οὕσα πηγὴ πολυχεύμων ἀνδρῶν, διαπρεπῶν ἐπὶ μεγαλοφυΐᾳ καὶ πολιτικῇ συνέσει, ἐπὶ παιδείᾳ καὶ ἀρετῇ.

Ἀφορμὴν τῆς προκειμένης μελέτης παρέσχον ἡμῖν φάκελλοὶ πινες ἡγεμονικῶν χρυσοβούλλων καὶ πατριαρχικῶν σιγίλιων, ἅπερ ἡ κατὰ τὸν ἁκτιώβριον τοῦ 1868 ἐκλεγείσα δωδεκαμελὴς ἐπιτροπὴ τῶν Θεραπεύων ἀνεῦρεν ἐν τοῖς ἀρχείοις τῆς μητροπόλεως, κείμενα ἐκεῖ ἀπὸ τῆς 17' ἑκατονταετηρίδος, ἀνέπαφα καὶ ἀνεξέταστα.

Ἀγνοοῦντες τὴν γλῶσσαν τῶν πρώτων ἀναβέβλουμεν τὴν περὶ τούτων πραγματείαν μέχρις οὗ τύχωμεν καταλλήλου μεταφραστοῦ τῆς ῥωμανικῆς γλώσσης. Ἐκ τινων ὁμῶς σημειώσεων ἐν τοῖς περιθωρίοις ἐπληροφορήθημεν μετὰ βεβαιότητος ὅτι ἀφορῶσι τὴν ἐν Θεραπείαις σχολὴν, τὴν τοσοῦτον περίπυστον ἄλλοτε δι' ὅσους ἐμόρφωσεν ἄνδρας, διαπρέφαντας ἐπὶ πολιτικῇ συνέσει, παιδείᾳ καὶ ποιήσει, καὶ τιμηθέντας διὰ τῶν ὑψηλοτέρων θέσεων καὶ βαθμῶν ὑπὸ τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Καθ' ὅσον δ' ἀφορᾷ τὰ πατριαρχικὰ σιγίλια, ἅπερ κατ' ἀντίθεσιν τῶν χρυσοβούλλων δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν «μολυβδόβουλλα», ὡς ἐκ τῆς ἀπρητημένης ἀπ' αὐτῶν διὰ ταινίας μολυβδίνης σφραγίδος, ταῦτα τρία τὸν ἀριθμὸν ὄντα, πλεῖστον ὅσον ἐνδιαφέρουσι τὴν ἐπαρχίαν Δέρκων ἐν μέρει καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν ἐν γένει.

Προτιθέμενοι ἤδη νὰ πραγματευθῶμεν περὶ τοῦ ἀρχαίου τούτου καὶ σπουδαίου γεγονότος, δὲν ἐγκρίνομεν νὰ περιορισθῶμεν εἰς μόνον τὰ αἰτία, ἅπερ προεκάλεσαν τὸν προδιδασμὸν, οὐδ' εἰς τὰ πατριαρχικὰ καὶ συνοδικὰ σιγίλια, ἅπερ ἐθέσπισαν, ἢ ἀλληλοδιαδόχως ἐπεκύρωσαν αὐτόν. Πιστεύομεν,